

ЦРЊАНСКИ

КОД ХИПЕРБОРЕЈАЦА I

РОМАН

■ Laguna ■

Copyright © Задужбина Милоша Црњанског, Београд

Copyright © овог издања 2015, ЛАГУНА

Kupovinom knjige sa FSC oznakom
pomažete razvoj projekta odgovornog
korišćenja šumskih resursa širom sveta.

SW-COC-001767

© 1996 Forest Stewardship Council A.C.

КОД ХИШЕРБОРЕЈАЦА I

Садржај

Римске ноћи и дани	11
Дијана	37
Чупави коњи на Исланду	52
Шпицберген и Левањевски	63
Duro, duro, duro...	96
Маркиз и Ромсдалсхорн	104
Сандовал и реликвије	117
Снежана Ирина	123
Бели медвед као мати.	133
Самсон у вароши Лунд.	145
Вергилије код Скита	155
Монте Марио	182
Тасо	195
Зашто је Кјеркегор прекинуо веридбу	234
Рим уочи рата	242
Они који су пали у рату	248
Прича о болничарки	258
Белијеви сонети	268
Алфонс XIII и болничарка	281

Бомбардовање Рима	307
Тело је њено у сасвим другој земљи	326
Антисемитизам Упсале	348
Зато што се сажалио на људе	359
О сунцу	381
Очи Исусове у рату	389
Етрурски анђео	397
Закони у Амалфију	409
Песма краља Тибалда	430

Сва лица поменућа у овој књизи живе, или су живела, у стварности.

У овој књизи, међу њим, сва њихова имена, карактери, дела, и речи, измишљени су у литерарне креације које немају везе ни са једним лицем у стварности, него представљају иреалне фикције према Бишчевој потреби за причу о прошлости.

Римске ноћи и дани

У почетку прошлог рата, живео сам у Италији. Станујем у Риму, близу Ватикана, преко пута сиротињског предграђа, које се зове Борго. Оно лети смрди од мокраће, а зими је ледено и дрхти.

Станујем у кући једног бившег сенатора, који лежи, тешко болестан, на самрти, у приземљу. Мени је издао горњи спрат, који се у Риму назива господски и у ком, већином, станују странци (*il piano signorile*). Са својих прозора видим Борго, и кубе Цркве Светог Петра, замисао Микеланђела. Римљани га зову *la cubola*.

Сенатору у чијој кући станујем, труле, у прстима на нози, живци и то ствара страшне болове, тако да се, пред смрт, јако мучи. Од исте болести чујемо да лежи, на самрти, и папа Пије XI. Они су школски другови и лечи их исти лекар. Папа шаље свој благослов свом другу из детињства и поручује му да треба да се храбро држи. Сенатор теши папу да ће папа још дуго живети, јер је био планинар у младости. Лекар каже да је питање, који ће пре умрети, као згодитак на лутрији.

Цео Рим зна да је папа на самрти и цео Рим игра томболу, са годинама папиним. Чекају само датум смрти, па да саставе комбинацију за терно, кватерно, томболу. Сујеверни Римљани верују да се на папиним годинама, сигурно добија на лутрији.

Борго нема пећи и ујутру излази, пред моје прозоре, да се угреје кад сине сунце. Сиротиња стоји под мојим прозорима и скакуће и дрхти. У Риму су, каткад, ноћи хладне и у пролеће, а камоли зими. Људи трче округ, дувају у шаке, поигравају помодрели. Жене се каткад псују преко улице, док трамваји пролазе и шкрипе. Смирују се тек кад сунце гране, онда се наслањају на зид и, од уживања, затварају очи.

И ја, у то време, патим од страшних болова у нози и идем истом, чувеном лекару, који и папу лечи. Он ме прегледа, узима ми мокраћу и крв, а затим и рендгенски снимак груди. Испитује ме свашта и најзад ми каже да му испричам како живим и шта ми је занимање. Велим: преко дана сам чиновник у једном страном посланству, а увече пишем; скупљам своје путописе из Данске, са Исланда, из Шведске и Норвешке, и са Шпицбергена. Преписујем то и све ћу да штапам, после рата, у једној књизи, у својој земљи. Вели: не ваља, не ваља мислити, и много седети у соби, ја патим од исте болести, од које и папа и сенатор умиру и ја ћу од исте болести умрети. Питање је само колико ћу још издржати? Затим, као неку географску карту, веша на зид слику нервног система у људском телу и показује нерве, куда више не допиру крвни удари. У врховима прстију, на нози, наступа закречење и смрт ће од тога наступити. Слика нервног система изгледа као нека слика Дорифора, а боја нерава, као корали. Зна, каже, да су болови, каткад, страшни. Да долазим код њега једно месец дана, па ће видети.

Ја се на све то смешкам, немоћно, и кажем да сам, у младости, био играч фудбала, па не верујем да ће ме смрт моћи тако лако стићи. Тек сам дошао из Абруца, са скијања, и осећам се десет година млађи! Он се на то смешка, сардонски, и каже: ако се будем бранио, дуже ћу издржати. Организам треба, душевно, помоћи. Главно је, вели, на смрт и не мислити. Не смем бити меланхоличан. Не треба на болест мислити.

А шта могу, они, лекари!? – питам га љутито.

Врло мало! – каже. Много штошта је још тајна за лекаре у тој болести! Најбоље ће бити да, после овог разговора са њим, и не идем кући и да ништа не кажем, о томе, својој жени. Него да одем на терасу касине „Валадије“. Тамо су sannelloni изврсни. Ја му на то набусито одговарам, да ја код „Валадијеа“ не идем да једем sannellone, него да посмаграм са терасе „Валадијеа“, кубе Микеланђелово на Цркви Светог Петра. А што се тиче моје жене, ја од ње не бих крио овакве ствари. Међутим, она сад није у Риму. Рат је и отишла је у нашу земљу.

Он се на то смеје и вели: врло добро. „Cubolu“ Микеланђела ми нико не може однети. А пошто ми жена није у Риму, могу се мало провеселити. Треба да, што више, скијам, и да што мање седим у соби. Треба да идем у друштво, али само тамо где су људи весели. Кад буде свршио преглед моје крви, мокраће, и рендгенских снимака, он ће ми, каже, телефонирати.

Затим ме узима под руку и прати до врата. Отвара их церемонијално и каже: Нека вас чува Свети Филипо Нери!

Ја, после тога, остајем сам на улици и идем, снуждено, замишљено, у сластичару „Бемингтон“ која се налази на Piazza di Spagna.

То је енглеска сластичара, чувена са свога чаја, који је зелен кад је кинески, а боје ћилибара кад је енглески. Прозори су код „Бебингтона“ од зеленог, непровидног, стакла. Столови и сточићи су енглески, а на зидовима, слике тркачких коња, из Енглеске. Унутра је полумрачно. И велика је тишина.

Преко пута је кућа у којој је становао, и умро, енглески песник, Китс. Он је био грудоболан и жељан Италије и дошао је у Рим да оздрави. Међутим, њему је било горе у Италији и ту је лежао, на самрти. Толико је био омрзнуо талијанска јела, зготовљена на уљу, да је тањире, са ручком, бацао кроз прозор. Умро је жељан енглеског чаја и енглеског меда.

Ја сам то место изабрао за себе – када сам дошао у Рим – само зато, што је било преко пута књижаре, где сам набављао новине из иностранства. Нити сам волео те прозоре, нити тај чај – али сам волео тишину, која је, код „Бебингтона“, владала. Иначе, у Риму, по кафанама, велика је галама.

Тог дана, код „Бебингтона“, док прегледам стране новине, мисао о смрти не излази ми из главе. Значи, она ми већ иде, и већ ми је пришла с ногу. Нисам на њу ни мислио, пре.

Има да ми се увуче у артерије, у жилице на ногама, у нерве, у мозак и срце.

Сећам се да кажу, кад смрт наступа, самртник, у последњем тренутку, има визију читаве своје прошлости и целог свог живота. За неколико секунди, кажу, преживи, још једном, све своје успомене, на самрти. Којешта, кажем себи. Па то је немогуће! Немогуће, и психолошки и патолошки.

Међутим, са том мишљу у вези, изненада, пред очи ми излази један мој познаник, покојни, који је био свештеник, у војсци. Био је то леп човек, а шапутало се да има много успеха – код жена.

Једног дана чух да се вратио, са једног излета, по Средоземном мору, и да је у болници, на операцији. Ја сам са њим имао неке, литерарне, послове, али се зачудих кад ми јавише да, МЕНЕ, хитно, тражи. Кад одох у болницу, рекоше ми да је на самрти.

Лежао је леп, као од мрамора, и једва је могао да говори. Лекари су ми рекли да је операција успела, али да је пацијент на самрти. Он ме је молио да узем његове кључеве и одем у његов стан, где ћу, у његовом столу, наћи један албум, повезан, у плавој кожи, а поред тога и један албум, у црвеној кожи. А сем тога и свежањ писама, повезан врпцом у тробојци. Он је, вели, био, силом прилика, принуђен, да свој стан ставља на располагање једном министру, за љубавне састанке. Да спалим све то, пре него што стигну његови рођаци, сељаци. У мене је имао поверења, вели.

Одјурих дакле у његов стан, који је био изнад једне кафане, где је свирао цез, до поноћи. Нађох и тај албум, у плавој кожи, и албум у црвеној кожи, а нађох и велики свежањ писама, са врпцом у националној тробојци.

Пошто у његовом стану нема ватре, него је грејање централно, ја спаљујем те ствари, на једној свећи, у купатилу, у кади. Иде врло тешко, дим је страшан, и смрди. Суседи су лупали на врата, мислећи да је пожар. Када је била оштећена и купатило је изгледало, као да се окупао неки црни, општински, прасац.

Међутим, људска радозналост је толика, да нисам могао да одолим искушењу, а да не погледам шта је у том албуму, у плавој кожи. У њему су биле фотографије нагих жена, у пози. Неке сам од тих жена и девојака, из „најбољих кућа“, и препознао.

Биле су сликане голе, на љубавном састанку, а без икаквог стида. Неке су лежале, театрално, на постељи, као Венере. Неке разблудно, после љубави. Друге су стајале,

поред постеље, као скулптуре, са осмехом на лицу. Неке су, као мученице, биле савиле руке, око главе. Неке су биле фотографисане сасвим изблиза, лежећи, тако, да су им се полни органи отварали, као тунели.

Загледао сам и онај албум, у црвеној кожи. То је био нека врста дневника, и календара, о тим женама, са тачним датумима и подацима, који су били сасвим интимни. Уз то су биле и критике, које је неко писао, дијаболички. То су били реферати, о оном што се на тим састанцима радило, али као да се ради о вивисекцији и жаби, а не људском бићу и жени.

Загледао сам и у писма повезана у врпцу у тробојци. То су били љубавни уздаси, сећања, обећања, велике речи о љубави. Сва та писма била су од тих жена и девојака, које сам видео на слици. Њима је све то, очигледно, чинило много задовољства. Они, или онај, који су то повезали, чисто сумњам, да су, у томе уживали. Водили су евиденцију, као гробари.

У календару су били дати и најмањи детаљи.

Кад сам се вратио у болницу, ужаснут од свега тога, једва су ме, да га још једном видим, пустили.

Лежао је обасјан неким надземаљским бледилом, лепши него икада. Лекари су ми, после, причали, да је био леп, и кад су га секцирали.

Предао сам му кључеве, а он ми је шапћући покушао да се захвали. Вели, смрт је дошла тако изненада, али он је свештеник и не боји се смрти. Чуо сам да је умро мирно.

Неко време, после, сретао сам на улици жене и девојке, које су ми се чиниле, да су биле, у оном албуму, на фотографији.

Неке су биле веселе и имале су нове шешире, из Париза. Неке су пролазиле, водећи своју децу, за руку. Неке ми

рекоше, да је жалосно, што умре тако млад. Оне су га, веле, познавале и цениле, у његовој, патриотској, организацији.

Само ме је једна госпођица, из тог друштва, посматрала неповерљиво. Покушала је да дозна, да ли је тај човек био чврст, у дискрецији. Ја сам тврдио да, колико је мени познато, јесте. Ускоро, нисам био сигуран, кад бих срео неку од тих жена, или девојака, где сам је то видео? У албуму? На обали Африке? На Корзици? У Сплиту? На Бледу?

Помешали су ми се били, у глави, и датуми.

Као што сенка бежи, од себе саме, и ја напуштам ускоро тај стан у кући тог сенатора, после његове смрти. Немам мира, после оне посете код тог чувеног лекара. Оно што ми је рекао, као сенка, свуд ме прати.

Станујем сад на углу, код тврђаве Castel Sant Angelo и моји су прозори само три прозора, од прозора, где станује талијански песник, футурист, Маринети. Ми се знамо али не трпимо.

Одлазим и даље, сваки дан у сластичару „Бебингтон“, а одлазим и на терасу касине „Валадије“, где налазим да су cannelloni, изврсни. Седим тако каткад и о поноћи, загледан у кубе Светог Петра.

Довољно је да ме тамо виде познаници, па да приђу мом столу и да, после, седимо, међу олеандрима, на клупи. Тајна моје привлачности је опште позната. Ја не пушим, а примам по 3.000 американских цигарета, месечно, а могу и више, а американске цигарете све су ређе сад у Риму.

Из мог стана ме тера и то, што и под тим прозорима ујутру свет излази из предграђа Борго. И да и ту, има оних, који ујутру трупкају и који чекају да сунце гране, па да се мало огреју.

Пошто моја жена није у Риму, ја одлазим код „Валадијеа“, и по ноћи и по дану, па седим, сатима, загледан у Микеланђелову „cubolu“. Осећам да ће и то бити кратко и да сам само пролазна сен и у Риму, као што сам то био и у Гранади, и у Рејкјавику.

Откад ми онај чувени лекар рече, о мојој болести, оно, ја се осећам ближи и оном сиромашном свету, што зебе ујутру, па излазим рано од куће, да не гледам ни то. На огради тврђаве, у парку, преко пута мојих прозора, седи сиротиња свако јутро, људи и жене, и цвокоћу од зиме, мада је пролеће почело. Тек кад сунце гране, прелазе преко улица, на осунчану страну, и нешто брбљају.

Има у том свету и неколико баба, које ме сачекују, за лиру. Оне ми кажу да су биле врло лепе, у своје доба, кад су биле младе. За њих, сад, нико више не мари и нико се о њима не брине. Плачу. Држе дуге монологе, зиду.

Зато ја бежим од куће врло рано и одлазим код „Бебингтона“, а сећам се да сам свуд видео такву беду, и у Глазгову, и Мадриду. На граници Португала, у Ciudad Rodrigo, на пијаци, нашао сам два јагњета за клање, па сам се питао: јесам ли, да ТО видим, тако далеко путовао? Живот ни за живину, није весео.

Кад год сам живео у Берлину, ја сам, често, прелазео у Данску и једном сам ишао од места до места, старим железницама, поред мора, све до крајње тачке на њеном северу. Тамо, у Скагену, из хотела, излазио сам, по песку, све дотле, док не би нестао у мору. Тада сам спазио на спруду једно сломљено, галебово крило, које сам, за успомену, фотографисао. Кад сам изазвао негатив, нађох, да сам, на тој слици, снимии и своју сенку. Случајно.

Док сам обилазио Шведску и Норвешку, био сам уобразио да тамо идем да видим земље у социјализму, у напретку. Али то није било тачно. Сад, кад се онамо враћам само

у сећању, видим да сам тамо ишао зато, што ме је нешто неодољиво вукло према крајњем северу.

Ето, овде, у Риму имам и кућу и своју жену, и своју службу, али сам стално жељан да одем на Север, далеко. Зар то није смешно? И зашто?

Зато, очигледно, што не могу да заборавим оно, што ми је онај лекар рекао, и што сам се смрти, изгледа, уплашио.

Место да овде, у Риму, код „Бебингтона“, пијем свој чај, мирно и задовољно, ја бих желео да сам чак у Тронјему, и да опет седим пред старом Командом места, у Тронјему. А кад сам тамо био, сећам се да ми је неки глас, из Шпаније, шапутао у уво: Живот је сан. *La vida es sueño!*

У таквим, и сличним мислима дочекујем дакле и поноћ на Пинчу, где на тераси „Валадије“ свет једе сладолед, до поноћи, уз музику за игру из оближње баште, где се парови трљају.

Купола Микеланђелова, у ноћи, над Римом, има боју плаву, сребрну, сферичну. Кад звезде почну да трепере изнад ње, она са те терасе изгледа, као да је сва у стаклу и да ће, на месечини, зидови да јој прсну. Ја седим код „Валадијеа“, сатима, тако, загладан у ту куполу.

Мрак је сад у шумицама пинија и чемпреса на Пинчу и кроз тај мрак, до терасе, једва допире шум водоскока на Piazza del Popolo. Изненада, у мојој глави, стално се понавља једна мисао. Стално се понављају речи, које сам, пре тридесет година, учио: ТРАГ ЊИХОВИХ КОЊА ЗАВЕЈАЋЕ СНЕГ.

То кажу трансилвански бунтовници, кад напуштају земљу и прелазе Карпате, повлачећи се у Турску. Они су отишли и населили се у Родошто, на Мраморном мору. Онај, који је међу њима последњи остао, седео је на једном

камену, пред кућом и, усамљен, слушао шум морских таласа. Вели, у стиху: EGYEDÜL HALGATOM TENGER MORMOLÁSÁT... Усамљен слушам мора мрмљање... Тако пише онај, који је последњи преостао – али откуд да ми пада на памет, то... Ја онда тумачим себи, да су ми те речи, и мисли, дошле, подсвесно, отуда, што бих желео да одем из Рима, где ми је тај лекар, о смрти, оно рекао...

Затим се кајем, у мислима, што сам, пре, тако лакомислено путовао, и у Скандинавију. Сећам се како сам о њој писао, површно. Покупио бих неколико података да буде интересантно и утиске, који могу читаоца да насмеју, па бих отишао даље, брзо. Сад, када се не надам више да ћу ходати обалом у Скагену, или седети у луци у Тронјему, или играти са студенткињама у Упсали, сад ми се ето стално враћа мисао, да је требало живети, дубље, заносније, и не тако брзо. Кајем се што сам тако олако одлазио. Мисао на смрт, рађа мисао на траг коња, који нестаје у снегу, кад јахачи оду.

Сад се ето у сећању враћам у Скандинавију и остајем у њој дуго и, кад бих могао, никад се више из тих хладних крајева не бих вратио.

Гвидо Кавалканти, тако, отишао је био у Толозу, и тамо заволео неку жену. Али, док је био тамо, ниједну јој песму није испевао. Кад се, међутим, вратио у Италију и кад је знао, да више неће моћи ићи у Толозу, написао је тој жени ону своју дивну баладу, у којој каже да место њега оде у Толозу јер се он не нада да ће моћи ићи тамо још једном у животу. То значи, очигледно, да је човеку потребно, да зна, да се некуд не може више вратити, па да увиди како је тамо сретан био.

Није то добро – говорим сам себи, код „Валадијеа“, уз кафу. Није добро отуђити се, од стварности, толико. Они који никад даље од своје радионице, или свог села, не путују, много су сретнији. Остваре нешто у животу. Живот је

тако кратак. Ако се још и путује у њему, губи сваки смисао и свршава се у безумљу.

Пре сам хитао да напишем што, о земљама кроз које сам пролазио. Сад више не радим ни то: нашто? То нема смисла. Смрт је тако близу. Ћутим и посматрам земље, кроз које пролазим, немо.

Треба, кажем сам себи, проучавати, наћи неки смисао у том путовању у туђину. Треба проучавати нешто стварно. Пре сам проучавао Арктик, али сад само загледам фотографије, које сам снимао пред острвом Јан Мајен, у Арктичком океану – или слике сицилијанске, сицилијанских, шарених, двоколица, на вашару, у Ноту. Међутим, сад све мање и сликам, на путу. Чему то?

Сећам се, док сам ишао по Јутланду, или по Исланду, мени је било стало и до статистика, и економских података, тамо. Сад ми се то чини смешно. Кад сам прошао крај Лофота, ја сам се интересовао чак и за риболов тамо. Сад ми се то чини смешно. Сад су ми драги само као неки румени Доломити, у мору – овде, на тераси, код „Валадијеа“, у Риму. И питам се откуд та страшна лакомисленост, којом се, у младости, одлази у страну земљу? Је ли то зато, што нам се чини да је живот дуг и да има времена да се вратимо?

Они, што одлазе далеко, да се тамо населе, и, тобоже, нађу срећу, чему ли се надају? Зар не осећају да је све то само једна празна радозналост људска и нека врста старог, прастарог, лудила човековог, које су запазили већ и стари Грци.

Како је човек похлепан, на путу, у младости. Све би да види. Прави планове и читав распоред куд све жели да стигне и шта све намерава да искуси. Унапред обележава места на карти. А кад се почне старити, све се то измени. Путује се надохват, без реда, а много штошта напусти. Остаје се дуже, него што се намеравало, у неком малом

месту, на некој клупи, уз шум морских таласа. Слуша се шум морских таласа и, да се настави путовање, и не мисли.

Док је човек млад, кад путује, жељан је и неких интересантних доживљаја. Па и романа. А кад се почне старити, види се, да и нема у животу другог романа, сем тог, јединог, како се остари.

Читав низ аутопортрета Рембрантових само је тај роман, на лицу једног човека – како се стари. Али тај роман није ни потребно написати, сваки га доживи и сазна, сваки.

Ако смрт збиља толико појачава перцепцију мозга, на самрти, да цео живот свој видимо, за неколико тренутака, како, још једном, пролази, онда то значи да је крај живота само једна халуцинација о прошлости, без икаквог смисла. Зато ја сад овде, у Риму, на Пинчу, мислим толико о поларним крајевима, које сам посетио, пре три године.

Значи, зато, што је живот ТАКО КРАТАК, наш рад, наша активност, под старост, постају празни појмови. Зато сад мени, један глас, из Шпаније, шапуће: *La vida es sueño*.

Док ја тако размишљам, седећи на тераси „Валадије“, из оближњег дансинга долазе неки моји познаници. Они прилазе мом столу и питају што сам се усамео? Шта то треба да значи? Нуде ме да ме својим колима одвезу кући.

То су били: један американски новинар, који је Талијан, писац једне књиге о папи, и његова жена, Албанка, чија је мати била Бечлијка. Са њима је и једна друга, млада жена, моја познаница. Она је кћи једног бившег председника владе, у једној малој балканској, краљевини, који је сад емигрант у Риму. Она дрхти од страха сваке ноћи. Убице вребају њеног старог оца, каже. Траже га, да га убију. Са њом су и два талијанска официра, наши добри пријатељи. Цело то друштво играло је дотле у оближњој касини.

Окупили су се око мене. Све су то моји добри познаници.

Ђерка председника владе помало личи на тигрицу, која се разводи. Има зелене очи, које у мраку сјаје. А корак јој је нечујан. Хладна је и увек као да стрепи.

Цело то друштво затим одлази кући.

Само та ћерка председника владе остаје са мном. Вели: угрејала се при игри. Ја сам, очевидно, сам. Хоће са мном мало да поседи. Пита ме: где ми је жена? Шта радим на тераси „Валадије“? Да не чекам неку жену? Ако то примети, рећи ће то, телефоном, мојој жени. Имам, каже, тако лепу и добру жену.

Ја јој онда кажем да сам седео и размишљао о смрти.

Седимо после заједно, у ноћној тишини, загледани у алеје, где, недалеко, стоји споменик револуционарима, који су давно заборављени. Браћа Каироли – који се још боре. Један још пуца из револвера, а други је већ пао и умире за Италију.

Кћи председника владе пита ме: зашто сам послао жену у своју земљу и да ли ће се она враћати у Рим? А пита ме и зашто сам ишао на смук у место које се зове Рокаразо, а које се налази у Абруцима, у дивљини?

Ја јој тумачим да ми је жена отпутовала из Рима, кад је рат почео да се приближава и мојој земљи. Помислио сам да ће, можда, непријатељи Италије, и Рим бомбардовати, па нисам хтео да ми жена и то види. Видела је већ у животно доста ужаса, у рату, у својој земљи.

Она ми каже да су сви мужеви, кад остану сами – и најбољи – неурачунљиви. Ко зна шта ће свет, ако нас види, како седимо, ту, на тераси „Валадије“, у ноћи, брбљати. Боље да идемо кући.

Ја јој кажем да можемо мирно још мало поседети. Лекар мој ми је протумачио болове, које имам у ногама, и рекао ми је, да ћу од тога умрети. Читам сонете Микеланђела.

Он је рекао да је смрт сигурна. Само није сигуран час кад ћемо умрети.

Терка председника владе онда узвикује, да нисам, можда, дошао на Пинчо, да се убијем? На Пинчу су се многи убили.

Ја одговарам да не мислим на самоубиство. Кукавички. Размишљаам само о смрти својој, као да се ради о туђој смрти. О смрти Кјеркегора. А у сећању, стално, одлазим у поларне крајеве које сам посетио, пре три године.

Она онда каже да мора кући. Стрепи – да јој не убију оца кад га остави самог. Њени су земљаци, каже, дивљаци. Свете се и старцима, а поштеде само жене.

Њени земљаци, кажем, мора да су велики кавалери.

Њено друштво, међутим, није било отишло кући, него се било само прикрило. Хтело је да види куда ћемо кад останемо сами.

Пошто им се то досадило, и мој пријатељ, и Албанка, и официри, искачу сад из жбуња, у месечини, као сатири, и питају нас – смејући се, и вичући – шта радимо, ту, на тераси „Валадије“?

Ми им онда, увређено, кажемо, да смо разговарали. О смрти.

Идемо, затим, кући поменутог новинара, која је у улици где станују Енглези, и сликари, и која има, терасу, на кући. Над нама је сад Пинчо сав у стени. Над нашим главама, виси.

Ја онда, случајно, спомињем шпанску реченицу, коју сам већ споменуо, да је живот сан, и то изазива дискусију, о сну и стварности. Мој пријатељ, новинар, заступа мишљење, да треба смисао тражити у религији. Официри сматрају да је талијанска ренесанса највиши степен, до којег људска просвећеност може доћи и, веле, смисао живота се налази

у идеји уживања, онако, како то кажу Лоренцо Медичи и Данунцио. Кћи председника владе заступа мишљење, да је људска срећа у љубави мужа и жене и породици. Жена мога пријатеља, Албанка, зна се да је марксист, и каже да су све те идеје о пролазности, сну, меланхолији, у стварности, последице биолошких промена код мушкараца. Да то нема научне вредности. Одговор на тајну живота треба тражити у материјалистичкој философији.

Ја се онда браним, да је та мисао, да је живот сан, присутна у целој историји света и човечанства. Шекспир каже да је наш живот „од сна саткан“. Сан, кажу, немачки философи. Сан, кажу и грчки философи. Сан, каже и Сократ, тај најчеститији човек Атине – који је највећа утеха, бар мени. Сан, кажу и кинеске таоисте. Сан, кажу и на Тахитију. Свуд то кажу, где људска нога крочи.

Албанка онда каже да су то, застарели, идеалистички, појмови.

Ја се онда браним, да то није никаква идеалистичка философија, него, просто, моја импресија и мисао, која ме не напушта. И да ми се чини да је, при крају живота, код свих људи, општа. А подвлачим да свакако није патолошка појава, као верска биготерија. Смрт, сан.

Кћи председника владе на то почиње да цичи и преклиње нас да престанемо. Она хоће кући. Боји се, да јој оца нису убили.

Собарица наше домаћице, међутим – која нам је спуштала лед у чаше – обилази нас и гласно грди. Вели, њени земљаци у сабинским брдима, сељаци кад се напију, потуку се. А господа у Риму, вели, брбљају, што нико живи не може разумети.

Одлазећи кући ја онда размишљам, и даље, о тој жудњи, да се некуд оде, и оданде где смо најсретнији. Увек сам имао ту жељу да нестанем у даљини. Да отпутујем, да напустим, да оставим. Не ваља то – кажем самом себи.

А што да не ваља? – јавља се неки глас у мени. Могао бих и у Данској, и у Шведској, и у Норвешкој, да живим. Па и на Исланду. Свуд има добрих људи.

Један други глас у мени, на то, довикује ми, да се варам. И, да среће нема ван оног места, где смо провели детињство и где смо се родили.

Ето, ја сад живим у Риму, а нисам, у ствари, у Риму присутан. Налазио сам се данас на једном конгресу фризера у Олборгу, у Данској. Учествовао сам чак у дељењу награда. Истина, то је било пре три године, али сам, *de facto*, тамо провео овај дан – у сећању.

Сутра ћу да идем и седим на брегу, изнад Универзитета, у Упсали, а прекосутра у позоришту, у Бергену, код Бјернсона, који је био велики пријатељ народа коме припадам. Тамо ћу бити весео. У последње време заборавио сам да се смејем.

Зар није смешно – јавља се опет један глас у мени – ићи на спавање својој кући, а желети одлазак у Берген и неке хладне, северне, земље. И то из Рима, где је живео Цезар. Сама помисао да живим тамо, где је живео Цезар, требала би да ме начини реалним, активним, задовољним. Место да сутра идем у позориште, у Берген, боље би било да одем у Терме Диоклецијана и да седим под попрсјем Цезара. То је био најинтелигентнији, и најбржи, човек свог времена. Шта ће ми Бјернсон?

Међутим, тај неред у стварности, и мислима, док се свлачим и лежем у постељу, није само мој доживљај и моја фантазмагорија. У тренутку, кад ме хвата сан, ја се сећам, да су ми, у последње време, о томе, причали и други, многи,

моји познаници. Осећај стварности почиње да ишчезава и код многих мојих пријатеља, који ми пишу писма. Кад ми пишу писмо, веле, никад нису сигурни из ког ће места писати идуће, а нису сигурни ни откуд ће слати свој одговор. Мењају се, не само наше адресе, него и места у којима живимо, па и краљевства где смо се затекли. Сећам се да ми је жена, пре поласка, рекла, да је уморна већ од тог непрекидног сељакања и да је жељна да фиксирамо наше пребивалиште већ једном. Она ми, сасвим озбиљно, каже, да би требало да одемо да живимо у једној кули светиљи, у Бретањи, где смо били у младости. На острву Уесан. Вели, да се већ смиримо једном. Мени онда пада на памет реченица на шпанском: да се смирују само мртви – *se quedan solo los muertos*. Као што је то обичај мужава, који себе сматрају увек паметнијим од својих жена, и ја сам се смејао тој идеји моје жене. Сад се не смејем више. Не ваља овако, како живим. Требало би тражити спаса, из те вртоглавице сна. Требало би позвати људе да стану, да се не растају, да не наносе бола, да се опет сретну.

Да, волео бих да опет видим те људе, са којима сам разговарао о рату и неправди у свету. Да видим, као неке сестре, још једном, и те жене, са којима сам играо и певао тамо, на Северу. Ето, неке међу њима ми и сад још пишу. Једна ми се јавља из Орхуса, у Данској, две из Шведске, а једна ми пише редовно из Саламанке. Једна Американка из Чикага, јавља ми се о Новој години, каблом, и, што је најлепше, са задоцњењем од четрнаест дана, јер није заборавила да ја славим Нову годину по старом календару. То је зато – јавља се један глас у мени – што сам је, са њеном мајком, прокријумчарио на пријем код Азање и председника републике Заморе. То није заборавила.

Али и ја покушавам, каткад, да сачувам такве везе и мучио сам се дуго, из Немачке, да пошаљем, поштом, с

времена на време, мало бурмута, за два рудара, које сам упознао на Шпицбергену. Тако сам заволео неке људе, који ме се иначе ништа не тичу, и у Шведској. Па се питам где су сада?

Заволео сам, на пример, библиотекара у Нобеловој академији, који се интересовао за Србију. Био је то чудан, млади човек. Кад се повела реч о женама, рекао ми је да не ваља што се за њима, по Шведској трчи. Вели, жене су као трамвај. Оне пролазе, као трамвај. Кад једна прође, друга се већ појављује, треба само мало причекати. Сад се тога – кад трамваји у Риму пролазе и шкрипе – често сетим. Он је луд – велим самом себи.

Али сви ме ти моји мили и драги узалуд чекају сад. Ето, рат је, и ја имам да седим ту у Риму и да прекодан, у посланству, радим. Сва та путовања чине ми се, сад, луда. Требало је остати у својој земљи. Не треба ићи даље од свога родног краја.

При прелазу Тибра, код кафане „Esperia“, која је затворена, замирише и у ноћи, кафа. Није далеко сад од моје постеле. Седам код једног празног стола, на улици, поред зида, и посматрам жути, мутни, Тибар. *Tiberis flavus* – кажем себи, латински, као у детињству.

И док тако ту седим, или сањам да седим, сећам се да је тундра на Шпицбергену, кад цвета, много шаренија, него Пинчо, који преко Тибра видим. У бескрајном леду и пустоши, тундра је тамо била тако дирљива. Видећу је дакле, и на свом самртном часу, и, са њом, и ледени врх острва Јан Мајен. У магли, кад ми се то острво буде јавило, пролеташе скоро невидљиви корморани, који тамо лете.

Сећам се како ми је, при растанку, вечерас, онај новинар, мој пријатељ, пребацивао, што у Риму нисам задовољан. Вели, има информације да ће Французи бомбардовати Рим и Италију. А Италија је тако лепа (*la rovera bella*). Тачно

је, вели, да је на Северу, по кућама, лепо, огњиште, и ватра, али су људи тамо троми, а и жене. Италија је тако ведра. Рим има најбољу одбрану од бомбардовања из ваздуха. То је, каже, папа. Нема чега да се бојим, а та моја меланхолија, то је знак старости, замор од живота – *taedium vitae* – каже латински.

Ја се трудим, и тако сан, да му противречим. Велим, нећу да сутра ујутру опет гледам ту сиротињу како дрхти од зиме. Сигурно је да је и Маринети гледа. Боље да свратим ноћас у Белманов подрум, у старом кварту Штокхолма и да слушам виолину и певам и пијем. Да дочекам зору, тамо, између мостова, напиток као и други људи, али весело и сретан. А не да седим овде у Риму и да знам да ми врхови прстију на ногама почињу да труну. Рим, *Roma locuta*, не може да пође са мном, морам отићи сам. Овде ће се сунце распрскавати над Римом, као бомба, у хиљаду варница, у хиљаду врста топлоте, врућине, жеге. Ја ћу, тамо у Копенхагену одсести у „*Hôtel d'Angleterre*“ и сићи да купим новине, код оног старог Руса, пред хотелом, који тврди да је некад био генерал. Сећам се да сам га питао да ли зна ко је био Сократ. И да је доказао да је читао суђење Сократу. А живи од продаје новина и љуби у руку своју бабу, као да је царица.

Имам ја тамо и других познаника, Данаца и Данкиња, али можда ће ме опет помешати са Чехословаком? Треба сутра да им се јавим картом, иначе, какви су, могу помислити, да у Прагу, умирем.

Имам, на пример, познаницу, играчицу Јохансон. То је врло лепа девојка, која је још дан-два, пре тога, играла у Барцелони. После ручка мора да обилази са мном рибљу пијацу, јер ја то место волим, јер је тамо долазио и Андерсен. Играчица Јохансон је пореклом Швеђанка и има лепоту шведску, снега, гранита, и ватре. Сунце тамо до зоре

сија. Њена ми мати телефонира у хотел. Вели: Моја кћи још спава, али ми је рекла, да је чекате, после подне, у пет, код коња.

Где да је чекам?

Кажем вам. Код коња!

Ја онда мислим да се синоћ ваљда и баба била напила, па сад трабуња. Причам то конзулу земље из које сам, он ми каже да је „коњ“: споменик Краља Кристијана V, пред „Hôtel d'Angleterre“.

Краљ седи на коњу и Данци зову споменик просто „коњ“ (heste). Споменик је од олова и лети, кад сунце упече, коњ не може да издржи краља, него се мало скљока.

Седим дакле пред хотелом и чекам и посматрам како опада лишће, које на том тргу, пред тим хотелом, нарочито лепо опада, у Данској. Или можда ја то само уображавам?

„И људски род је као лишће, које опада и које ветар разноси“, каже Омир.

Међутим, нисам ја, тако често, трчкарао у Данску, ни ради тог коња, ни, ради тог лишћа. Ишао сам ја у Данску и ради једног сата и њених кула, светиљака.

Годинама у својој младости, при скијању, у Словенији, на Покљуки, ми смо тражили музику за игру, ноћу, на радију, са станице Калундборг, у Данској. Тулуза и Калундборг имали су тих година, најлепшу музику за игру. А најлепше је одбијао поноћ сат Општине у Копенхагену. То одбијање слушао сам, годинама, са уживањем.

Кад сам био у Немачкој, прво ми је било, да преконоћ отпутујем у Копенхаген, да чујем тај сат, изблиза. Одсео сам у хотелу поред Општине. Пред поноћ одвео сам кући играчицу Јохансон и вратио се у свој хотел, да чујем сат, како одбија, на Општини, поноћ.

Сат који сам толико волео, одбијао је не само дванаест, него и три четврти, половине и четврти. Пуцао је над мојом главом, као прангије. Нисам могао, од тог глупог топа, да заспим.

Побегао сам брзо, зато, из Копенхагена, и почео да обилазим куле, светионике, и ишао сам за њима у Фане, Есбјерг, а затим, обалом, све до Хиртсхалса и, у Скаген.

Дабогме и у Скандинавији има сиротиње, која зебе, и ја не мислим да то треба да заташкавам. Има и тамо неправде, лажи, злобе, пакости и подлаца, али те куле светиљке светле тако лепо, у ноћи. Тамо има сунца, и ноћу. А онда, и ватра, као што рекох, тако је лепа у Скандинавији. Пањеви диме и букте и у сиромашној кући. Миришу. Сваки тамо устаје и леже у светлости ватре.

Сад било како било, али сећам се, кад се вратих од тог стола код кафане „Esperia“, на Тибру, поред својих прозора, у мраку, видим да код мог комшије, Маринетија, још гори лампа. Његови су прозори отворени.

Код коња! – довикујем му ја, са улице.

Нико се не одазива. Цео Рим већ спава.

У ствари, мене у Скандинавију, не вуку ти, питорескни, доживљаји из прошлости. Вуче ме тамо племенитост тог северног, типа људи. У Риму, мој је посао глуп и ја ходам по збиљи, као од воска. Тамо горе, на Северу, био бих сав од крви и меса.

Да је Маринети будан, он би ми сад доказивао, да је и Италија лепа и да је као добош, труба, фанфара, локомотива. Подвикнуо би ми да су Апенини лепши од Лофота. „Млади Алпи“ – звао их је Бајрон.

Стварност и сан биће увек, у животу људском, помешани, а кад човек почиње да стари, стварност слаби, а сан

јача. Човек, са годинама, све мање воли оно што је близу. Чак и тврдице, који скупљају дукате, уживају у њима много више у мисли, него кад их мешају у руци. Неки шпански лекари су утврдили, да код тврдица, у сну, мисао на дукате, може да изазове полуцију.

Човек који мање живи, а више мисли, постаје све хладнији и, као неки кристал, тврђи. Постаје иреалан. Пропушта светлост и она се у њему ломи као у некој призми.

А понеки песник од тог полуди.

Сутрадан се опет спремам на чај у „Бебингтону“, рано ујутру. Нема ничег лепшег, него Рим, тада, у кошуљи, кад захлади. Тада дишу и вртови, а најлепше у Италији, су стара дрвета и вртови.

Идем, дакле, опет код „Бебингтона“, на Piazza d'Espagna, са мојом књижаром, са банком Баркле, са кућама од црвене цигле и са фонтаном која тако лепо прска. Око те фонтане пиљарице продају цвеће.

У топле дане, те жене стално прскају своје перунике, каранфиле, руже, далије, божуре. Да би се одржали свежи (и да би имали цену).

Оне, разуруено, седе на фонтани. Та фонтана има облик мраморне барке и свет је просто зове: la barcaccia.

Иако ја идем да седим код „Бебингтона“, а те пиљарице морају да седе код фонтане, ми се знамо и поздрављамо, већ годинама. На нас обоје силазе степенице Trinità dei Monti, са неба, као каскаде.

Пиљарице ми, кад код њих купим мало цвећа, кажу: „Хвала, господине грофе“. У Италији се каже „хвала грофе“, а само послуга каже: „господине грофе“. Узалуд ја тим пиљарицама доказујем да у мојој земљи нема грофова, оне ме и даље зову тако (да би цвеће могло да буде скупље).

Док ми враћају кусур, оне су, тобоже, заузете, својом децом и вриште: „Пина! Корадо! Ђиђи!“ (затим, меланхолично, враћају кусур).

Кад пођем, оне додају, љубазно: „Надамо се да су ваша земља, и Италија, сад, најзад, пријатељи?“

У својој сиротињи, оне не заборављају талијанску *gentilezza*. Ми се после тога, растајемо, као да смо на позорници, у миланској Скали. Ја идем да седим код „Бебингтона“, а оне остају да седе код Бернинија.

У поменутој енглеској сластичари, не морам више да поручујем, зна се. Доносе ми мој чај, у земљаном суду, зеленкасто црн, а ја га пијем натенане, као отров од зове. Сатима тако, као пушач опијума, или морфинист – што нисам – удишем мирис тог биља из далеких, азијских земаља.

Међутим, има дана, кад свраћам у једну крчму кочијаша, недалеко од „Бебингтона“, на чашу олевана, у то необично доба. Кочијаши око мене били су некад млади, снажни, гарави, весели, говорљиви. Сад седе и ћуте и сваки их се клони. Не иде им посао.

Уске улице Рима пуне су таксија, којима је, онедавна, забрањено да трубе, па ударају шаком о своја кола, да се свет склања.

Можда ће се читаоцу учинити чудно, да неко може, тако, у Риму, да се стално враћа, и седи на истом месту. За оне који само прођу кроз Рим, тешко је схватљиво, да сваки има у Риму само једно своје, место. За њих је Рим, велика, жива, варош. Једна фантастична успомена за посетиоца.

За онога, међутим, ко годинама живи у Риму, вечни град се раствара, као нека утроба, као нека провалија, у којој се налази мира само на једном месту. Постоје неколико Римова, да се тако изразим и сви су они наслагани као геолошки слојеви, један преко другога, у утроби земље. Ти слојеви се

распознају, по фосилима, као кад се силази у неки рудник. За оне који живе у Риму, има их неколико.

Наслагани су у Риму, народи, столећа, варвари, скулптуре, разни стилови архитектуре, пролазност свега. Не могу се сви ти Римови знати, ни волети. Обично сваки заволи, на крају крајева, један.

Неки заволе антички Рим, други Катакомбе, трећи само Рим Микеланђела. Постоји и Рим папа, Рим Наполеона, Рим романтизма, Рим Уједињења, и недавни Рим краља Умберта I. Што се мене тиче, ја сам проучавао Рим Тиберија (али то је специјална манија).

Сваки од тих Римова није само читаво брдо наслага, архитектуре, камења, историје, трагедија, него и мртвих, и бивших идеја. Кад се са лица Рима, скине маска, варош је страшна. А зна се да је и лице у сваког човека, маска. И лице Тиберија.

Људска ограниченост је таква да су, у Риму, и највећи, и најчувенији, људи волели само један део, кварт, кутак, Рима. Не мичући се одатле лако, као што уосталом и приличи сенкама. Цезар, који је био, као што рекох, најбржи човек свога доба, проводио је овде дан између два реда чемпреса. Цар Август, увек у истој башти. Цицерон је ишао увек у исту вилу у брдима. Нерон, на своју терасу. А у једној, мокрој, мрачној, улици, и сад још гори лукијернар апостола Павла.

И судбина људи завршава се у Риму, тако, увек на истом месту. На пример, на Гробљу протестаната, има два гроба, један поред другог. Једно је гроб Гетеовог сина, а у другом је сахрањен син Гетеове Лоте. Судбина их је довела у Рим чудним путевима и ту их зближила. Рим је пун таквих случаја и отуда ваљда пун сујеверја. Овде људи употребљавају и сада, два прста, мали прст и кажипрст, као рокове, да се бране од зла погледа. Нико не пролази крај гуравога, а да

га не помилује, нежно, по леђима. Трастевере (део вароши преко Тибра) и сад још верује, да жена МОЖЕ да затрудни од урока.

Па и они који још верују у Бога, сујеверни су, и те како, целог живота. Сви ти хришћани имају своју, СВОЈУ, цркву, СВОГА, свеца. Међу црквама којих у барокном стилу има 200, сваки има ЈЕДНУ и у ту иде и он, и његова породица, и његова љубазница. Међу светитељима, највећи број гладова имао је Свети Филипо Нери.

Чак се и залазак сунца, у Риму, посматра увек са истог места, са терасе, испод касине „Валадијеа“, изнад Piazza del Popolo. Ту се, у доба Умберта I скупљала госпоштина тачно у исти сат дана, у својим стакленим каруцама. Сад свет долази у малим аутомобилима и тај излазак је код многих једини додир чистог ваздуха. Та непокретност Римљана је, каткад, величанствена. Кардинал Гаспари, један од највећих дипломата нашег времена, шетао је целог свог живота, сваки дан, свега два сата, у истој алеји, свог врта.

Иако Рим има читав низ чувених двораца, сваки, на крају крајева, памти свега један, као успомену из свог живота. Или, један прозор на њима. Или једну пинију, из њихових вртова.

Најлепше, на тим дворцима, су њихова мелодиозна, талијанска, имена. Она, на том лепом језику, и у азбучном реду, имају сонорност једног ренесансног сонета: Aldobrandini, Altieri, Anguilara, Ballestra, Barberini, Bolognetti, Buona parte, Brancaccio, Caetani, Cafarelli, Cesarini, Chiggi, Colonna, Doria, Farnese, Gabrielli, Graziolli, Lancelotti, Lante, Macarani, Malatesta, Medici, Negroni, Orsini, Pamphilli, Pianciani, Ruspoli, Salviati, Serlupi, Simoneti, Sora, Spada, Tribunali.

И међу фонтанама у Риму, сваки зна да је једна „његова“. Римска сиротиња је у стању да препозна воду своје фонтане затвореним очима. А што се тиче дрвећа, ја сам имао

у Риму једну, „своју“, пинију, коју сам могао да видим и са својих прозора. Она стоји у врту, на Пинчу, тачно изнад попрсја Шатобријана. Нисам ја њу волео са тог разлога, него зато, што је и леги, и зими, тако зелена, да се издалека чини црна. Скоро сваке недеље, узимам улазницу за тај парк и идем да седим тамо, после „Бебингтона“, пре одласка на посао. Зазвоним на капију, пусте ме унутра, а та пинија ме чека и, под њом, моји рукописи из Скандинавије, које преписујем у књигу. Ту, на клупи, седим, мирно, као да сам пред старом командом места, у Тронјему.

Кад се почне старити, једино мисао људска почиње да се чини узвишена. Размишљања постају важнија и од личног успеха, и од личне својине.

Укратко: пре него што одем из Рима, желео бих да сазнам шта је права срећа људска и зашто је тако кратка. У сваком случају, знам већ да стварност није нимало једноставна. Она долази и испред, и иза, сна.